

Iz mojega prijateljstva s Tonetom Logondrom

Leta 2012 smo se na srečanju na gimnaziji spomnili 80. letnice rojstva akademskega kiparja Toneta Logondra. Presenečen sem bil, ko sem videl, koliko prijateljev in občudovalcev je imel. Nekaterih sploh nisem poznal in vedel zanje. Na tem mestu bi rad povedal nekaj dogodkov iz najinega prijateljstva.

Fortunov rod je prišel na pevenski grunt v začetku 19. stoletja. Tone je hišni arhiv hranil od druge polovice 18. stoletja naprej. Spominjal se je, da je bila na hišnih »bangerjih« še stara letnica. Obžaloval je, da so pozneje kamniti portal razbili in spremenili vežna vrata. V arhivu sem našel podatek, da so se prej pisali Berčič. Helena Berčič si je na začetku 19. stoletja primožila priimek Logonder. Hišni arhiv je Tone podaril loškemu arhivu, češ da bo tam najboljše shranjen.

Domače hišno ime Logondrovih je bilo Pri F(o)rtunu. F(o)rtunovci so bili v sorodu z Jergi, Jerguci. V obeh rodovih so dosegali visoka leta, nad 90 let. Tonetov ded je bil star okrog 98 let. Tudi Tona, Tonetova mati, je umrla v 90. letu. Zanimivo bi bilo slediti rod z antropološkega vidika. Večinoma so bili koščene postave. Mati Tona je bila bolj zajetna, vendar tudi v poznih letih le z letom primerno sapo.

V Tonetovi mladosti je bilo na gruntu še vse po starem. Pred hišo je stal oreh ali neko drugo visoko drevo.

Tone Logonder, Jurij in Agata, bron, 87 x 122 x 110 cm, 1969. (foto: Tomaž Lunder)

Takoj naprej od vrat so bili v podaljšku strehe, kot pod nekakšnim plaščem, svinjaki z veliko gnojnično lužo in straniščem na kolih. Ko je pozneje gospodaril Tonetov stric Jože, je svinjake in oreh podrl, lužo pa izsušil.

Tonetovo rojstno hišo in okolico sem spoznal, ko sem z očetom prihajal v Pevno. Moj oče je popravljal kmečke ure. Lastnik Logondrovega grunta je bil takrat še vedno oče Jernač. Pri 95 letih je še veselo sekal drva. Otroci Jože, Johana, Mina in Tona s Tonetom, že vsi v poznih zrelih letih, so čakali, kdaj bo »dal čez«. Tone je bil nezakonski. Končno se je Jernač le odločil in grunt prepisal sinu Jožetu in ta se je potem lahko poročil. Jožetu so na gruntu ostale še tri samske ženske z nezakonskim otrokom. Ko so »delali pisma«, je bil stari že bolj za pečjo in ga niso pripeljali v Loko na sodišče, da bi se podpisal. Moj oče pa je imel pri »gruntnih bukvah« pravico overitve podpisa na domu. Čudno, da nas je ata vzel vse s seboj. Ata je Jernaču posodil očala, vendar se je ta podpisal kar brez njih. »Šrifo« mu je potegnilo malo navzgor. Rekel je, da je imel v šoli pisavo zmeraj »sehr gut«. Tega nisem razumel, oče pa se je nasmehnil in ga pohvalil. Enkrat med tednom je prišla Johana k nam s prošnjo, da bi prišli v nedeljo spet k njim, da bi jim bili v pomoč, ko si bodo delili premičnine. Našo mamo je prosila, da bi ji bila v zaslombo pri »čpinah«, delitvi posodja, kjer so si še nekaj obetale. Takega obiska pa ata kot strogi sodni uradnik ni dopustil, čeprav je šlo za domače izvensodne zadeve. Kadar smo prišli k njim, so nas postregli s hrušev vodo. Jaz je nisem maral, ker je bila preveč zabeljena z muhami. Kruha pa v tistih povojnih letih tudi na kmetih niso mogli ponuditi. Svetili so si še s petrolejko. Spominjam se, da je Tone pod stenj zaprl muho. Ta je pri svetenju brenčala v tistem predpeklju. Iz tega časa se bolj kot Toneta spominjam makete velike lokomotive, ki jo je izdelal, ko je hodil v Ljubljano na šolo za umetno obrt. Manjkale so ji baterije in žarnice, saj so bile predrage. Lokomotivo je imel pod klopjo v hiši. Kar v hiši za vrati so imeli tudi ponk, »virštat«, skobeljnik.

Kmalu po Jožetovem prevzemu kmetije so ženske odšle od doma. Dobile so njive na Peščenem hribu, gozd nad Pevnom in malovredno gmajno v Soteski. Šle so »osebenkovat« v Kalanušarjevo bajto nad Potokom. Zaradi tiste njive in gmajne sta imela Tone in njegova mati vedno težave, obdavčena sta bila kot donosna posestnika. Naprej so živeli spet od kmetije, živino so nastanili pri Korošču. K Fortunovim sem rad zahajal. Tudi hruševa voda z muhami mi je ostala v lepem spominu. Kar revež ima, to lahko ponudi. V spominu mi je ostala stara beseda zaslomba. Kadar se je spomnim, ali jo slišim, dobim asociacijo na Fortunove ženske. Zanimivi so bili tudi pogovori o medvojnem Pevnu, ko jih je esesovec Luther (ali Kinkelen) hotel vse postreliti, vas pa požgati. Če se prav spominjam, je dogodek popisane v Loških razgledih 38.

Po odhodu iz Pevna se je za Logondrove začela kalvarija z »garami« iz Fare na pevenske njive in nazaj. Da bi dokazale, da gospodarijo na svoje, jim je težje tovor s konjem pripeljal Klamfar in ne brat Jože. Večinoma so vse vozile samotěž, kot v starih romanih, ali na slikah. Če so šle čez Pšenhrib (Peščeni hrib), se je klanec

začel že za Jamnikovim podom. Če so šle na Moškrin, je bil klanec nazaj grede pri Mrušču. Včasih so mi ponosno povedale, da jim je »gare« potiskal sam gospod ljubljanski sodnik in bivši predsednik loškega sodišča Jože Kobal, ko se je vračal z Moškрина, kjer si je izbral ženo. Ljudje so jih poznali in jim pomagali. Tona je v svoji preprošćini opravljala najveć kmećka dela, Mina je svetila in »lonala« pri mrlićih, Johanca je vodila gospodarstvo in je bila najbolj komunikativna. Za prodajo je pridelala tudi kakšna semena. Mina in Johanca sta bili tudi cerkveni pevki na Fari in pri kapucinih. Mina je imela še podolgovate, »ta maćje špegle« (oćala). Ko sem že sam prepeval pri kapucinih, se jih še malo spominjam, kako sta se z oćali pripravljali na petje. Glasov pa nisem nikoli slišal. Bili sta drobna kamenćka v mozaiku. S svojo arhaićnostjo so bile vredne Tonetovega spomina v ženah s pledom in z ruto. Vredne bi bile tudi literarne obdelave. Škoda, da jih nismo posneli v tisti poćasni, meketajoći, skoraj jokajoći govorici in s starim pravilnim izrazoslovjem, ki nam je danes že nepoznano. Posebno Johana je znala tako zanimivo pripovedovati. V Pevnu sem bil pozneje še nekajkrat, ko je mama ućila Jožetovega sina Francija; bilo je že precej drugaće.

Pevenske njive so postale slavne, ko je muzejski ravnatelj Andrej Pavlovec organiziral Groharjevo slikarsko kolonijo. Med drugimi je povabil tudi škotskega slikarja, pisal se je John Mc Lellan. Ta se je kot pravi Škot zmotil za dva meseca in je prišel v Loko že konec junija, namesto v avgustu. Na kolonijske stroške smo ga obdržali v Kroni do zaćetka kolonije. Kot krajinar se je takoj napotil v loško okolicu in zanimivo – izbral si je podobna stojišća, kot vćasih naši impresionisti. Znašel se je tudi na Fortunovih njivah pod Pevnom. Tam ga je srećala Fortunova Johanca, ko je ravno postavil slikarsko stojalo in se zazrl proti Križni Gori, v Matjaževo dolino. Vprašala ga je: »Gospod, a malo slikate?« Odgovora ni bilo. Pomislila je: »Malo starejši je, mogoće že slabše sliši.« Vprašala ga je še enkrat. Potem se je moć le obrnil in rekel: »Jaz sem Škot.« Nekaj ćasa sta bila spet tiho. Potem je slikar spregovoril: »Sprechen sie Deutsch?« Johanca je skromno pripomnila: »Nur wenig.« Škot je bil še krajši: »Ich auch.« Pa sta bila dogovorjena. Ni pa znal tako lepo naslikati Matjaževe dolince kot naš Tone, je povedala Johana.

Pozneje, Tone je bil verjetno že v Ljubljani na šoli za umetno obrt ali celo na akademiji, ga je moja mama prosila, naj ji naslika štiri letne ćase, kot ućni pripomoćek za prvi razred. Mama je bila ponosna nanj, saj je bil eden njenih prvih ućencev, ko je leta 1939 prišla v Loko iz »Urwalda«, kot so rekli Kozjanskemu. Kar na rjav »pak papir« je z vodenimi barvami v kvadratna polja naslikal pomlad, spodaj poletje, desno jesen in spodaj zimo. V spominu so mi ostali rumeni snopi, modro nebo, zelena trava in bel снег. Ko so mamo vrgli iz šole, je skromno podobno odnesla za spomin. Pozneje sem se dvakrat selil, ostal je le spomin na Tonetovo prvo »javno« naroćilo.

S Tonetom sva se spet srećala leta 1959 ali 1960, ko smo bili pri Pavlovćevi gimnazijski umetnostni zgodovini gostje v Tonetovem ateljeju na gradu. Muzejski ravnatelj in gimnazijski profesor Andrej Pavlovec je Tonetu, ko so z gradu odšli

zaporniki in je v njem zaživel Loški muzej, omogočil, da si je tam uredil atelje in to kar v bivši kuhinji. Glino je imel v velikih betonskih koritih za pomivanje posode. Pozneje se je na gradu, zaradi muzealskih sprememb in bifeja, še nekajkrat selil. Najslabše se mu je godilo, ko je gostilničar pred vrata ateljeja postavil nogometne avtomate, na katere je mladina »nabijala« podnevi in ponoči. Za njegove pritožbe se ni nihče zmenil, enostavno so mu dali vedeti, naj gre drugam.

Tone se je dobro razumel s starološkim župnikom dr. Veiderjem. Zanj je naredil Sveto družino, skoraj v naravni velikosti. Škoda, da sem pozabil, kdo je bil model. Še bolje sta se razumela z naslednikom, župnikom Stankom Hribškom. Ta je kmalu spregledal Tonetovo stanje – brez znatnih in stalnih dohodkov, s »hipoteko« treh žensk, vajenih le kmečkega dela in življenja. Okrog leta 1965 ali 1966 je Tonetu prodal staro župnijsko drvarnico, ki je bila dovolj velika. Tone je ohranil gabarit in strešni stol ter postopoma spodzidoval stene. Koliko popoldnevov smo zidali: Štajnbirtov Pavle, Budnarjev Vinko, sosed Kupčaver, ki se je edini malo spoznal na »stroko«, in jaz. Včasih so pomagali meni neznani Tonetovi prijatelji, alpinisti in člani GRS. Prav takrat so delali vodohran na Prifarškem Kamnitniku. Razstreljene skale so letele do kasarniške ograje. Tone se je s pomočjo alpinistov in planincev spoznal s komandantom kasarne, ki mu je dovolil obhode okrog ograje. Nabrane kupčke kamenja mu je domov zastonj zvozil komunalni traktorist. Nekaj skal smo nakopali kar v gruntu, od starih nagrobnikov. Severni del stavbe je namenil za atelje, ta prostor je bil višji od ostalega. Južni del stavbe je rezerviral za stanovanje, kamor so se pozneje preselile mama in teti. Da bi rešil vprašanje živine v najetem hlevu, je zanjo adaptiral srednji del stavbe. Ko je bil prvi del, atelje v grobem gotov, je umrla teta Mina. Na mrtvaški oder jo je dal kar v nedodelani atelje. Vsaj odnesli so jo iz »svojega«.

Pri »bajti« je Tone delal vse sam. Popoldne smo mu pomagali. Mati Tona je s cizo hodila po jedačo in pijačo. V svoji preproščini si ni mogla zapomniti imena vina. Po trikrat je prišla nazaj vprašat, ali naj kupi »cvečk«. Potem je bil Tone že hud in ji je naročil naj samo zamenja steklenice, saj na njih vse piše. Johanca je pa rekla: »Kar naj bo malo siten, saj je bil ves dan tako delaven in priden.«

V atelje sem rad zahajal, saj smo bili skupni prijatelji zanimivi ljudje. Vesel sem bil, kadar sem naletel na Iveta (Šubica). Tone ga je zelo spoštoval, saj mu je veliko pomagal in svetoval. Nekateri Tonetovi reliefi so njegova zamisel. Precej preglavic sta Tonetu povzročila kipa Agate in Jurija. V muzeju si je Tone sposodil suknjič in ga oblačil Juriju (Vinku Hafnerju). Brez suknjiča ali z njim, vedno je bilo nekaj narobe in je nekaj manjkalo. Ive je Toneta poslal k materi po »žnidarsk« meter. Kot krojač je premeril Jurija. Potem je zgrabil ogromno kepo ilovice in jo nabil Juriju na hrbet. »Tone, zdaj pa razmaži!«

Toneta se je dalo obiskati tudi ponoči. Včasih je delal do jutra, potem pa je šel na kakšen grič gledat sončni vzhod. Tudi ob prazniku vseh svetih je ponoči delal na pokopališčih. Takrat so nekateri že pred praznikom prižigali sveče. Ko se je stemnilo, so odšli. Tone je pobral sveče in jih znosil na grob, kjer je delal. Vso

noč je imel dobro svetlobo, sveče pa so lepo gorele v čast vsem vernim dušam. Zjutraj je bil gotov, brez opazovalcev in priganjalcev.

V Logondrov atelje so prihajali različni obiskovalci. Prišel je tudi Kržajucu Tine (bivši lokalni politični veljak Tine Kalan). Znan je bil kot nasprotnik kulture in »škricev«, na začetku tudi meni. Tone je že dalj časa delal osnutke za Groharjev kip. Groharjev lik mu je bil vse življenje blizu. Ko je Tine videl miniaturno plastiko, je vprašal, kam bo namenjena. Tone mu je razložil, da bi tak kip v nadnaravni velikosti sodil v Sorico, pa mu je Tine dejal, da bo prvi proti takšni postavitvi. Tone je brez besed odšel do vrat, jih na stežaj odprl in rekel: »Sedaj pa najraje vidim, če greš.« Tine je odšel brez besed, nista pa gojila zamere. Še večkrat je prišel, a sta govorila o drugih stvareh, saj sta bila oba Prifarca. Pozneje Tone ni bil več tako potrpežljiv. Takšne izkušnje so mu zagrenile marsikateri trenutek, tudi ob otvoritvi spomenika v Sorici.

Potem se je Tone oženil. Za nas se v ateljeju ni nič spremenilo. Materi in Johanci je še naprej pomagal pripravljati krmo za kravo. Gare so za ženski postale pretežke, Tone pa tudi ni utegnil vsak trenutek na njivo. Ko je delo z živino v celoti padlo na njegova ramena, so kravo prodali. Takrat je bil Tone pijan, kot v kakšnem romanu mi je kazal vrv »driklc« in kar naprej razlagal, da bo spomladi spet »naštimal« kravo. Prišla je pomlad, vendar ne več za Tonetovo živino. Fortunov podgrunt se je zaključil. Hudo mu je bilo, saj je bila tudi domačija, dedov grunt v Pevnu, takrat že zapisana propadu, kar je lahko le nemo opazoval.

Ko sem se tudi sam oženil in kupil hišo, mi je Tone »ure« vrnil. Delavci so vedeli, da sem brez denarja, zato nisem mogel dobiti nobenega. Ko sem prvemu vse plačal, čeprav so »ceraherji« prav takrat podražili tarifo, sem jih imel zadosti. Takrat mi je Tone pomagal pri najgrših delih, tudi takšnih, ki so morala biti narejena »čez noč«. Zameril bi mi, če bi ga vprašal za račun.

Zadnja leta pred njegovo smrtjo sva se s Tonetom manj videvala. Zadelo so me prometna nesreča, bolezní in smrt dveh domačih. Tone si je privoščil kakšen kozarček in si pridobil še kakšnega prijatelja. Po hramčkih mu pa nisem sledil. Bil je vesel mojega magisterija. Dogovorila sva se, da bova buteljko popila kar pri meni. Rad je med urami, ko je imel prosto in je vodil dijake na razstave, prihajal k meni v službo. Pripravil sem buteljko belega. Malo pred materino smrtjo se je oglasil, videl sem, da ne bova pila. Tone je bil zaskrbljen, mama je bila na Golniku, slaba, imela je pljučnico. Povedali so mu po medicinsko, da je gospa stabilna in boljša, zato jo lahko vzame domov. Videl sem Tonetovo stisko. Svetoval sem mu, naj poišče kakšnega svojega dohtarskega planinca pri GRS. Res je mama potem umrla na Golniku, kropil sem jo v Lipici. Opravičil sem se mu, ker nisem mogel na pogreb, saj sem moral na neko pot. Ni mi zameril. Dejal je: »Deset bo pogrebcev, drugi bodo firbci.«

Še isto poletje je odšel tudi sam. Njegov pogreb je bil živo nasprotje Groharjevemu. Ivana je pokopala peščica prijateljev, tu pa je bilo ogromno pogrebcev. Dež je lil po dežnikih. Pogreb je bil cerkven, čeprav se z gospodom

dekanom kot soseda nista razumela. Nekoč je šel Tone v grobosti predaleč. Na prigovarjanje prijateljev se je gospod dekan omehčal in ga brez besed pokopal, saj se Tone ni nikoli zapisal drugam kot v krstno knjigo. Lepo mu je govoril nekdo od planincev oziroma GRS, ali kar koli je že bil. Ostala dva govornika pa bi Tone napodil, če bi bil živ. Šentflorjanski teater, ki so ga Tonetu večkrat zaigrali, je bil končan.

Kot človek je bil Tone dobrčina, obenem pa tragična in družbeno zaznamovana osebnost. Mati Tona mi je pripovedovala, kako mu je pripravila malico za šolo. Pojedli so mu jo gruntarski otroci. Pozneje je Tone na krivice bolj grobo reagiral. Primerjal je svojo usodo z Groharjevo. Tudi nosil se je podobno kot Ivan, Groharjev lik ga je preganjal in zaposloval vse življenje. Zbiral je podatke o Groharju, kje je slikal, kje je na Fari bival. Od takrat že ostarele Neže, ki je bila Ivanu model za angelčka, je želel pridobiti neko Groharjevo mladostno delo. Neža je rekla o Groharju: »Saj bi ga bila še vzela, vendar se je Ivan pozneje v svetu pokvaril.« Tone se je pogosto otepal z materialnimi problemi, nekaj časa so ga celo rubili. Nekaterim življenje gladko teče, Tonetu se je zatikalo na hrapavi poti.

Toneta kot umetnika ne bi rad sodil. To bodo nekoč storili drugi, mlajši. Umetniška pot je vedno tudi odraz življenjske poti. Vedno je moral »trdno stati inu obstati« in biti realist. Na fasadi škofjeloške banke v Šolski ulici se je poskušal v bolj abstraktnem reliefu. Kadar je šel čez svoj realizem, je tuje vplive preočito kazal. Na akademiji bi rad študiral slikarstvo, pa sta se z Jakcem nekaj razšla, zato je presedlal na kiparstvo. Po tehnični plati je bil strokovnjak in je drugim kiparjem večkrat pomagal pri velikih projektih, na akademiji tudi obema Kalinoma. Najbolj je cenil Franciška (Smrduja) in Jaka (Savinška). Pri reliefih se pozna Šubičev vpliv, zelo ga je upošteval in spoštoval. Slikarstvo mu je ostalo v krvi, kakšnega posebnega stila pa ni razvil. Večkrat smo bili v ateljeju tudi kritični. Pri nagrobnikih se je kazal vpliv Botticellija. Tone si je pri Pavlovcu v Loškem muzeju večkrat sposodil kakšno monografijo. Ko smo pohvalili njegov kip Ažbeta, pokritizirali pa Groharja, tistega za Dolencem v Groharjevem naselju, je dejal: »Vsak dan ni nedelja.« Tone je bil odličen portretist. Nekateri male plastike in osnutki so bili prav domiselni, čeprav so šli redko čez praktično namembnost. Mislim pa, da so najboljše njegove variante kmečkih žena. Prestavljajo me nazaj v čas treh Tonetu dragih žensk iz Pevna, pa vse do tlačanov, pevenskih lovcev in puntarjev. Čas bo najbolje pokazal, kaj je Tone bil, koliko in kako smo ga razumeli in kako ga bodo razumeli prihodnji rodovi. Midva sva bila prijatelja, ne pa strokovnjaka in umetnika.

P. S.

Tonetovim prijateljem pa sporočam, da je na loškem gradu, verjetno v enem od kletnih prostorov, še precej njegove zapuščine, razni osnutki, negativni, izpitni izdelki z akademije, česar mnogi ne vedo.